

RAPORT Z EWALUACJI
PROGRAMU ODBUDOWY POPULACJI ZWIERZINY DROBNEJ
W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

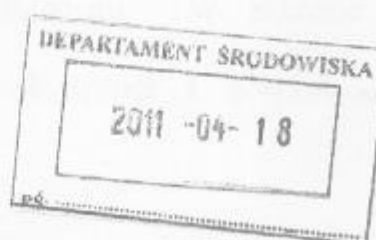
Zamawiający: Zarząd Województwa Mazowieckiego

Wykonawca: dr inż. Paweł Nasiadka

Warszawa, kwiecień 2011 r.

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Zgodność Programu z obowiązującymi regulacjami prawnymi	5
3. Uzasadnienie powstania Programu	7
4. Wykonalność Programu	11
4.1 Zwiększenie liczebności gatunków zwierzyny drobnej	11
4.2 Poprawa warunków bytowych zwierzyny	13
4.3 Redukcja liczebności drapieżników	14
4.4 Edukacja ekologiczna	15
4.5 Plan finansowy	16
5. Zarządzanie programem i system wdrażania	17
6. Wnioski	18
7. Rekomendacja	19

1. Wstęp

Niniejszy dokument jest raportem ewaluacyjnym Programu Odbudowy Populacji Zwierzyny Drobnej w Województwie Mazowieckim (zwany dalej *Programem*). Został on przedstawiony do oceny przez Zarząd Województwa Mazowieckiego.

Cele określone w *Programie* obejmują:

- cel główny: Przywrócenie zrównoważonego rozwoju środowiska naturalnego poprzez zahamowanie regresu liczebności populacji 3 gatunków zwierzyny drobnej (zająca, kuropatwy, bażanta) i odbudowę stanu liczebnego tych populacji.
- cele szczegółowe: (1) Odbudowy stanu populacji gatunków zwierzyny drobnej: zająca, kuropatwy, bażanta poprzez wsiedlanie na wybranych obszarach województwa mazowieckiego osobników pochodzących z hodowli lub odłowu; (2) Poprawa warunków bytowania zwierzyny; (3) Redukcja liczebności drapieżników; (4) Edukacja ekologiczna.

Ewaluacja obejmuje przyczyny powstania Programu, jego wykonalność oraz procedury jego wdrażania.

Zamieszczona poniżej ocena zawiera odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy *Program* jest zgodny z obowiązującymi w zakresie zarządzania samorządowego, ochrony różnorodności biologicznej i gospodarki łowieckiej stosownymi aktami prawnymi ?

- Czy obecny stan dynamiki liczebności zajęcy, bażantów i kuropatw na terenie województwa mazowieckiego uzasadnia wdrożenie *Programu* ?
- Czy *Program* zawiera właściwe rozwiązania strategiczne potrzebne do osiągnięcia celów głównego i szczegółowych ?
- Czy jest realne osiągnięcie założonych wskaźników w określonych w *Programie* ramach czasowych ?
- Czy jest możliwe osiągnięcie celów *Programu* przy zaplanowanych funduszach na jego realizację ?
- Czy system wdrażania i realizacji *Programu* odpowiada i umożliwi jego wykonanie – osiągnięcie przyjętych celów ?

Ewaluację przeprowadzono w oparciu o dostępne źródła literatury fachowej, dane statystyczne GUS i PZL i analizę stanu środowiska na terenie województwa mazowieckiego. Założenia Programu i sposób jego wykonania porównano z innymi analogicznymi programami, które są aktualnie realizowane lub zostały niedawno zakończone.

Przyjęto trzy kryteria oceny: trafność – w odniesieniu do strategii, skuteczność przy ocenie wykonalności oraz spójność i efektywność.

2. Zgodność Programu z obowiązującymi regulacjami prawnymi

Przedstawiony Program zawiera podstawy prawne, które odnoszą się do możliwości odtwarzania zanikających gatunków zwierząt łownych w kontekście uregulowań prawnych łowieckich, samorządowych i krajowych. Powstaje zatem pytanie, czy przepisy te na poziomie samorządu (nie podlega dyskusji, że są one spójne z przepisami wyższego rzędu; krajowymi i unijnymi) i przepisami łowieckimi są kompatybilne oraz, że umożliwiają stworzenie procesu prawnego, którego efektem będzie wdrożenie Programu.

W Programie w rzeczowy i merytoryczny sposób przedstawiono ścieżkę prawną począwszy od zapisów od głównego narzędzia polityki regionalnej, czyli „Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020” (Uchwała Nr 78/2006), poprzez „Program Ochrony Środowiska Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2010 z uwzględnieniem perspektywy do 2014 roku” (Uchwała Nr 19/07), a kończąc na dokumencie będącym bezpośrednią podstawą dla Programu, czyli na Uchwale Nr 210/06 w sprawie „Przyjęcia stanowiska Sejmiku Mazowieckiego dotyczącego Ramowego Programu Odbudowy Populacji Niektórych Gatunków Zwierzyny Drobnej”.

Równolegle przedstawiono zapisy prawa łowieckiego, które dają podstawy do wdrożenia Programu. Chodzi tu o akt prawny, czyli Ustawę Prawo łowieckie (Dz. U. Nr 127 z 2005 r. poz. 1066) oraz zarządzenia i uchwały PZŁ: Uchwała nr 26/2002

Naczelnej Rady Łowieckiej z dnia 23 kwietnia 2002 r; Zarządzenie nr 3/2002 Zarządu Głównego PZŁ z dnia 16 maja 2002r oraz Zarządzenie nr 4/2003 Zarządu Głównego PZŁ z dnia 23 września 2003 r.

W odniesieniu do możliwości zmniejszania liczebności populacji lisów powołano się na zapisy dotyczące sporządzania planów łowieckich zawarte w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 13 listopada 2007 r. (Dz. U. Nr 221, poz. 1646).

Zapisy przedstawionych w *Programie* dokumentów prawnych pokazują na możliwość jego wdrożenia. Kwestie różnorodności biologicznej, a zwłaszcza jej znaczenia dla zrównoważonego rozwoju regionu, ochrona gatunków i ich siedlisk, możliwość podejmowania współpracy pomiędzy samorządem a myśliwymi zrzeszonymi w Polskim Związku Łowieckim, a także cele działań myśliwych na poziomie dzierzawionych przez nich na terenie Województwa obwodów łowieckich tworzą spójny zestaw przepisów – fundamentów przedstawionego Programu. Są one w związku z powyższym wystarczające do wdrożenia Programu Odbudowy Populacji Zwierzyny Drobnej w Województwie Mazowieckim.

3. Uzasadnienie powstania Programu

Bez wątpienia truizmem jest stwierdzenie, że stan populacji zwierzyny drobnej jest alarmująco niski oraz, że w obecnych warunkach przyrodniczych (synantropizacja, synurbizacja) niezbędne jest podjęcie radykalnych działań zmierzających do zahamowania procesu powolnego zanikania bażantów, zajęcy czy kuropatw z fizjocenozy Mazowsza. Powyższy fakt jest znany od kilkudziesięciu lat i bezpośrednio świadczą o nim statystyki łowieckie, a pośrednio liczne już opracowania naukowe.

Według danych monitoringowych stacji badawczej PZŁ w Czempiniu spadek liczebności zwierzyny drobnej na Mazowszu w ostatnim dwudziestolecu wyniósł od 45% w przypadku bażantów, 60% w przypadku zajęcy do aż 70% w odniesieniu do kuropatwy. Tym samym gatunki, które niegdyś stanowiły ozdobę zróżnicowanego polno leśnego krajobrazu Polski centralnej stały się na wielu obszarach rzadkością, a w wielu innych miejscach po prostu już ich nie ma. Najpoważniejsza sytuacja ma miejsce w przypadku kuropatwy. Niegdyś popularna, integralnie związana ze zurbanizowanym i ekstensywnie zagospodarowanym krajobrazem rolniczym jest obecnie praktycznie nieobecna w wielu obwodach łowieckich i na niezagospodarowanych infrastrukturalnie terenach administracyjnych wsi i małych mazowieckich miast. Liczebność tego gatunku na Mazowszu nie przekracza obecnie 70 tys. osobników, choć jeszcze w 1993 r. jej populację szacowano na ponad 240 tys. ptaków. Podobnie wygląda sytuacja zajęcy. Liczebność tego gatunku, pomimo

podejmowanych już prób zatrzymania negatywnych trendów zmian, nie zwiększa się na tyle aby znalazło to odzwierciedlenie w rozkładach z polowań. Według danych GUS obecnie (stan na 31 marca 2010 r.) w województwie mazowieckim bytuje zaledwie ok. 90 tys. zajęcy. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że stan ten utrzymuje się od połowy lat 90., kiedy zaobserwowano nagłe załamanie się populacji. Wcześniej, do końca lat 80. jego liczebność na Mazowszu przekraczała 160 tys. zwierząt. Bażant-gatunek, którego hodowlę i introdukcję zaczęto najwcześniej, jest bodajże najlepszym przykładem potwierdzającym zasadność introdukcji, a tym samym zasadność ewaluowanego *Projektu*. Z danych przedstawionych przez autorów *Projektu* wynika jednoznacznie, że obserwowany wzrost populacji bażantów w ostatnich latach jest związany z introdukcją ok. 9 tys. tych ptaków w okręgu Warszawskim. Obecna liczebność bażantów na Mazowszu (ok. 60 tys. ptaków), zaczyna powoli zbliżać się do stanów z początku lat 80., kiedy inwentaryzowano ponad 70 tys. bażantów.

Przyczyny spadku pogłowia zwierzyny drobnej były wielokrotnie wskazywane. Do najczęściej wymienianych należą m.in. zmiany sposobów użytkowania gruntów rolniczych, chemizacja, choroby, drapieżnictwo ze strony drapieżników naturalnych i zwierząt udomowionych. Choć powyższe „czynniki” zdomowały się już w literaturze, to jak dotąd nie określono jaki faktycznie mają wpływ na dynamikę liczebność zajęcy, kuropatw czy bażantów. Bez wątplenia natomiast pozostaje fakt, że pomimo niekorzystnych zmian środowiskowych, w dalszym ciągu na Mazowszu istnieją szczątkowe populacje zwierzyny drobnej. Warto w związku z tym zastanowić się, czy wspomniane czynniki wywierają aż tak duży wpływ na zwierzynę drobną, że pomimo

podejmowanych starań, nie ma szans aby ich liczebność wzrosła, czy być może jest tak, że aktualna (choć ukształtowana historycznie) liczebność zajęcy i kuropatw jest na tyle mała, że pod wpływem wspomnianego (i aktualnego) „negatywnego ciśnienia” środowiska gatunki te nie są w stanie zwiększyć swojej liczebności. Inaczej bowiem przedstawia się przyszłość populacji kuropatw, której podstawą jest dotknięte 80% śmiertelnością potomstwo pochodzące z jednej pary, czyli np. z 10 piskląt przeżywają do następnych lęgów 2 ptaki, a inaczej gdy przy tej samej (i potwierdzonej naukowo) wysokiej śmiertelności, na skutek przeprowadzonej introdukcji lęgi wyniosą 100 piskląt, a do rozrodu dożyje 20 kur. Zasadność introdukcji w drugim przypadku nie podlega dyskusji, a przykład mazowieckich bażantów jest przekonywujący.

Diagnoza obecnej sytuacji trzech gatunków zwierzyny pozwala na sformułowanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy regres zwierzyny drobnej ma faktycznie miejsce na terenie województwa mazowieckiego ?

Tak. W przypadku zajęcy i kuropatw, mając na uwadze potencjalne możliwości siedlisk, jest regres. W przypadku bażantów obserwowana jest poprawa, z tym że najprawdopodobniej wynika ona z przeprowadzonych dotychczas wsiedleń.

- Czy konieczne jest podjęcie działań na rzecz poprawy stanów liczebnościowych w.w gatunków ?

Tak. Przekonywujący jest w tym przypadku przykład dotychczasowych akcji wsiedlania bażantów.

- Czy istnieje konieczność dodatkowych działań, które uwiarygodniłyby wyniki akcji wsiedleń ?

Tak. Należałoby rozważyć wprowadzenie obowiązku monitorowania liczebności omawianych gatunków w obwodach które przystąpią do programu i w tych, które nie zechcą wziąć w nim udziału poprzez dwukrotną w ciągu roku (wiosenną i jesienną) inwentaryzację zwierzyny drobnej metodą taksacji pasowych. W przypadku kuropatw wskazane byłoby jeszcze zimowe liczenia stad, a w odniesieniu do bażantów zimowe liczenia przy podsypach.

Podsumowując należy stwierdzić, że aktualna sytuacja zajęcia, bażanta i kuropatwy na terenie województwa mazowieckiego uzasadnia wdrożenie *Programu*.

4. Wykonalność Programu

Pod pojęciem wykonalności zadania rozumie się osiągnięcie założonych celów na dwóch płaszczyznach. Pierwszą jest określenie głównego celu Programu i celów szczegółowych. Drugim etapem jest natomiast analiza zadań praktycznych, które będą się wiązały z realizacją przyjętych celów.

W odniesieniu do założeń Programu należy stwierdzić, iż został on poprawnie skonstruowany. Odbudowa populacji zwierzyny drobnej jest działaniem wielowektorowym i została słusznie podzielona przez autorów Programu na cztery obszary: zwiększenie liczebności poprzez wsiedlenia, poprawę warunków bytowych, redukcję drapieżników i edukację ekologiczną. Powyższe cele uzupełniają się tworząc dobre warunki dla odbudowy populacji zwierzyny na terenie Mazowsza.

4.1 Zwiększenie liczebności gatunków zwierzyny drobnej

W odniesieniu do zróżnicowanego rozdziału środków finansowych (60% bażant, 30% kuropatwa, 10% zajęcy), to należy stwierdzić, że podział ten został przekonywująco uzasadniony. Warunki przyrodnicze Województwa, struktura upraw i wymagania poszczególnych gatunków faktycznie dają największe szanse na rozwój populacji bażanta. Z drugiej strony ograniczona baza hodowlana zajęcy (chodzi w głównej mierze o zajęcy z hodowli otwartych, a nie klatkowych) uzasadnia ograniczenie wydatków na zakup tych zwierząt. Autorzy słusznie bowiem wyszli z

założenia, że lepiej mniej środków przeznaczyć, ale kupić zające „gotowe do życia” w warunkach naturalnych niż wydatkować duże sumy na zwierzęta, których szanse przeżycia są bliskie zeru.

Warta rozważenia pozostaje kwestia sposobu wypuszczania zwierząt do łowisk. Autorzy programu proponują przetrzymywanie w wolierach adaptacyjnych jedynie zajęcy. Wydaje się, że wskazane byłoby przetrzymanie w analogicznych wolierach, ale przez znacznie krótszy czas np. 2 – 3 tygodni także bażantów i kuropatw. Zadaniem takich wolier byłaby z jednej strony kwarantanna ptaków i prześledzenie upadków z wycieńczenia i stresu związanych z odłowem i transportem, a z drugiej strony pozwoliłyby one przyzwyczaić się bażantom i kuropatwom do otoczenia. Samo wypuszczenie na wolność w tym przypadku byłoby mniej stresujące niż wypuszczenie „ze skrzynek”. Woliery takie możnaby otworzyć w sposób praktycznie niezauważalny dla zwierząt, a te opuściłyby je bez stresu i przy ograniczonych wydatkach energetycznych. Sama konstrukcja wspomnianych wolier nie jest, ani czasochłonna, ani kosztochłonna. Wymagałyby one jednak nadzoru.

W przypadku zajęcy propozycja przetrzymywania ich początkowo w woliera jest w pełni uzasadniona.

Program zakłada osiągnięcie określonych zagęszczeń poszczególnych gatunków zwierzyny. Należałoby się w tym miejscu zastanowić jakie znaczenie dla powodzenia *Programu* mają zacytowane przez autorów parametry gęstości populacji. Wydaje się, że nie należy traktować „docelowych” zagęszczeń jako jedynej miary sukcesu. Wskaźniki te opisują bowiem tzw. „dobre stany” zajęcy, kuropatw czy

bażantów z łowisk sprzed kilkunastu lub nawet kilkudziesięciu lat. Czy są wiarygodnymi wartościami zagęszczenia populacji obecnie ? Nie ma dotąd odpowiedzi na tak postawione pytanie i w związku z tym znacznie większe znaczenie będzie miało określenie trendów zmian liczebności omawianych gatunków. Przystępując do *Programu* należy uwzględnić także i taką sytuację, że w wybranych obwodach nie zostanie osiągnięte zagęszczenie, np. zajęcy na poziomie 48-50 os./1000 ha, ale zaznaczy się wyraźny trend wzrostu liczebności. To także będzie spełnienie celu „Odbudowy stanu populacji.....” .

4.2 Poprawa warunków bytowych zwierzyny

Warunki bytowe zwierzyny, czyli dostępność pożywienia i osłon są czynnikami o decydującym znaczeniu dla rozwoju lokalnych populacji. Dodatkowo, w obecnych uwarunkowaniach prawnych, tzn. przy braku możliwości kontrolowania liczebności większości drapieżników, obecność osłon i bezpiecznych żerowisk może w wielu przypadkach decydować o powodzeniu *Programu*. Słusznie zatem autorzy położyli nacisk (nawet poprzez zakup gruntu) na tworzenie poletek karmowo-ochronnych. Wydaje się także, że dostępny w większości kół łowieckich „Poradnik zagospodarowania łowisk polnych i gospodarowania podstawowymi gatunkami zwierzyny drobnej” spełni swoją rolę jako swoistego rodzaju instrukcja dla dzierżawców obwodów łowieckich.

4.3 Redukcja liczebności drapieżników

Zmniejszenie zagęszczenia lisów do poziomu 3 os. na 1000 ha jest możliwe. Wymaga jednak zaangażowania wszystkich możliwych metod i wysiłku szerokiego grona myśliwych, nie tylko z kół objętych Programem, ale i z obwodów sąsiednich. Ważnym elementem redukcji lisa jest dokładne rozpoznanie aktualnego zagęszczenia populacji. Tylko wówczas będzie możliwe takie konstruowanie rocznych planów łowieckich aby osiągnąć zamierzony efekt. Na szczęście inwentaryzacja lisów na podstawie liczby zasiedlonych nor i oceny przyrostu nie jest trudna, a uzyskiwane wyniki są wiarygodne.

Obecnie dysponujemy szeroką gamą metod ograniczania liczebności łownych drapieżników. Myśliwi w obwodach, w których introdukowano zwierzynę drobną mogą pozyskiwać lisy przez cały rok, mają do dyspozycji pułapki, można polować przy norach (naturalnych i sztucznych) przy stogach, zbiorowo i indywidualnie. Można na lisy polować w ciągu dnia, jak i nocą. Teoretycznie zatem dysponujemy szerokimi możliwościami, ale kluczem do sukcesu jest uświadomienie myśliwym znaczenia jakie skuteczne polowanie na lisy może mieć na rozwój populacji innych gatunków zwierzyny.

Niestety w dalszym ciągu problemem jest odstrzał gatunków, które nie należą do grupy zwierząt łownych. Chodzi tu przede wszystkim o krukowate (kruk, wrona siwa, sroka). Byłoby zasadne aby autorzy *Programu* korzystając z

wielkopowierzchniowej, kosztochłonnej i angażującej wiele osób akcji odbudowania zwierzyny drobnej wywierali presję na czynniki odpowiedzialne za stan środowiska i wypracowali zasady regulowania liczebnością także i tych gatunków, które są pod ochroną pomimo, że są bardzo liczne i niebezpieczne dla powodzenia *Programu*.

4.4 Edukacja ekologiczna

Teoretycznie oderwana merytorycznie od projektu obudowy zwierzyny drobnej edukacja ekologiczna jest niezwykle ważnym elementem *Programu*. Należy bowiem pamiętać, że odtwarzanie populacji zajęcy, kuropatw czy bażantów będzie się odbywało w jednym z najgęściej zaludnionych regionów kraju. Z drugiej strony od dawna wiadomo, że najlepszym gwarantem powodzenia większości analogicznych akcji jest akceptacja i przychylność lokalnych społeczności. A jest ona na Mazowszu potrzebna. Wiosenne wypalanie traw, wyrzucanie resztek poubojowych na pola i do lasów, nielegalne śmietniska w lasach, kłusownictwo, brak nadzoru nad gospodarskimi psami, niszczenie urządzeń łowieckich to nie są akty urzędników czy myśliwych.

Uświadomienie mieszkańcom miast, że myśliwi odpowiadają za zwierzynę dbają także o całe środowiska a tym samym o pozostałą część społeczeństwa, a mieszkańcom wsi, że nie jest się intruzem, może być rozwiązaniem wielu problemów i sposobem do zdobycia przychylności i w konsekwencji pomocy. Stąd zatem za bardzo cenne należy ocenić inicjatywy (o bardzo szerokim zakresie) autorów Programu w zakresie edukacji ekologicznej. Są one naprawdę konieczne.

4.5 Plan finansowy

Przedstawiony w *Programie* Plan finansowy zakłada wydatkowanie w latach 2011 – 2015 kwoty 6,68 mln zł, z tym że udział funduszy z dwóch źródeł będzie jednakowy: 3,34 mln zł z puli Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie i 3,34 mln z funduszy Polskiego Związku Łowieckiego, tj. kół i zarządców obwodów, które przystąpią do *Programu*.

W związku z powtarzalnością akcji wsiedlania i koniecznością sukcesywnego polepszania warunków bytowych zwierzyny zaplanowane środki rozdzielono w jednakowych kwotach w latach 2012 – 2015, natomiast w pierwszym roku – 2011 r. zaplanowano większe kwoty na działania edukacyjne i przygotowanie obwodów. Rozwiązanie takie wydaje się być uzasadnione, zwłaszcza w kontekście akcji promocyjnej, która na początku *Programu* powinna być najbardziej aktywna.

Jeśli chodzi o środki przeznaczone na zakup materiału do wsiedleń, to przy obecnej stabilnej sytuacji rynkowej powinny one w zupełności wystarczyć. 25 zł za bażanta (kurę), 30 zł za kuropatwę i 170 zł za zająca to ceny realne.

W sytuacji rozwoju bazy hodowlanej któregośkolwiek gatunku i podyktowanej regułami rynku obniżce cen wskazane byłoby przesunięcie nadwyżki środków w poczet kosztów przygotowania obwodów, np. szersze rozpropagowanie wolier kwarantannowych dla kuropatw i bażantów.

5. Zarządzanie programem i system wdrażania

Sposób zarządzania i wdrażania są niezwykle ważnymi elementami każdego programu, zwłaszcza w warunkach, gdy jego uczestnikami jest wiele podmiotów, a finansowanie pochodzi z różnych źródeł. Tak jest w przypadku przedmiotowego Programu.

Sposób w jaki autorzy Programu przedstawili system zarządzania jest przejrzysty i czytelny. W jednoznaczny sposób określono zakres odpowiedzialności poszczególnych szczebli zarządzania i wdrażania (Zarząd Województwa Mazowieckiego, Polski Związek Łowiecki – ZO).

W analogiczny sposób przedstawiono kryteria przystąpienia do Programu przez koła łowieckie, które są jego beneficjentami. Jasno i precyzyjnie opisano procedurę wnioskowania z podaniem wzorów załączników niezbędny do wypełnienia i aplikowania o fundusze.

Jedyną kwestią, którą należałoby zmodyfikować jest zawartość raportów, które koła łowieckie są zobowiązane przedłożyć do zarządów okręgowych PZŁ do 31 marca roku następnego po roku, w którym odebrano materiał do wsiedleń. Chodzi mianowicie o sugerowane wcześniej inwentaryzacje zwierzyny – wiosenną i dodatkową – jesienną. W tym zakresie należałoby rozszerzyć zakres sprawozdania o wyniki inwentaryzacji i podanie sposobów w jakie owe wyniki uzyskano (taksacje pasowe, liczenie stad, liczenie ptaków przy posypkach, liczenie w światłach reflektorów itp.). Ważne jest także aby dzierżawcy i zarządcy obwodów, przystępując

do *Programu* określili jakimi metodami będą oceniali zagęszczenie bażantów, kuropatw i zajęcy na swoich terenach.

6. Wnioski

Program odbudowy Populacji Zwierzyny Drobnej w Województwie Mazowieckim zawiera przejrzysty i logicznie uporządkowany sposób doprowadzenia do zahamowania spadków i odbudowy lokalnych populacji bażantów, kuropatw i zajęcy. Struktura *Programu* jest czytelna i zawiera wyczerpujący opis celów, mechanizmów działania i metod wdrażania poszczególnych obszarów zawartych w *Programie*. Omawiany projekt jest zgodny i dobrze wpisuje się w regulacje prawne obowiązujące począwszy od szczebla Województwa, poprzez relacje pomiędzy poszczególnymi instytucjami (zarządzającymi i wdrażającymi) a na obwodzie łowieckim – podstawowej jednostce terytorialnej realizującej Program kończąc.

Ewentualna korekta Programu mogłaby dotyczyć sposobu monitorowania zmian liczebności zwierzyny; należałoby rozważyć poszerzenie zakresu inwentaryzacji o akcje jesienno liczenia zwierząt. Należałoby także rozważyć możliwość przyjęcia trendów w dynamice liczebności (nie tylko zagęszczeń docelowych) jako wskaźnika efektywności *Programu*.

W opinii autora niniejszego raportu ewaluacyjnego, przyjęcie Programu do realizacji będzie właściwym i pożądanym działaniem na rzecz odbudowy liczebności gatunków stanowiących bardzo ważny składnik biocenozy.

7. Rekomendacja

Analizując zawartość przedłożonego Programu w kontekście zadanych we Wstępie pytań należy stwierdzić, iż Program zawiera satysfakcjonujące odpowiedzi na wszystkie z owy pytań, co daje podstawę do rozpoczęcia jego realizacji.

Ponad to w zakresie przyjętych kryteriów oceny, tzn.: trafności, skuteczności, wykonalności, spójności i efektywności nie stwierdzono aby którykolwiek z warunków nie został spełniony.